

ZÁKLADNÍ ZÁSADY TRESTNÍHO ŘÍZENÍ – JEJICH VÝJIMEČNOST A VÝJIMKY Z NICH¹

JIŘÍ MULÁK

Abstract: **Basic Principles of Criminal Procedure – Their Exceptionality and Exceptions to Them**

This article deals with the basic principles of criminal procedure in the context of the forthcoming recodification of criminal procedural law. The basic principles of criminal procedure represent the guiding ideas of Czech criminal procedure and their importance is concentrated in the functions they perform. In the context of the forthcoming recodification, the legislative function is gaining importance. As the basic principles are the principles of criminal procedure, they cannot be applied in all situations and stages equally. Their characteristic features are conditionality and harmonious system, but they may also have a contrapositional character. The article draws attention to the exceptional (unique) position that these principles have in the criminal process, but it also shows the exceptions to them.

Keywords: basic principles of criminal procedure; recodification of criminal procedural law; exceptions to basic principles of criminal procedure; function of basic principles

Klíčová slova: základní zásady trestního řízení; rekodifikace trestního práva procesního; výjimky ze základních zásad trestního řízení; funkce základních zásad

DOI: 10.14712/23366478.2023.25

I. ÚVOD

Klíčovou roli v českém, ale i ve slovenském trestním právu procesním hrají základní zásady trestního řízení.² Na významu tyto základní zásady potom nabývají zejména v atmosféře připravované rekodifikace trestního práva procesního, která je však nesystémově doprovázena permanentní novelizací.³

Na pozadí příprav rekodifikace trestního práva procesního stojí několik otázek, které je potřeba si seriózně zodpovědět. Stěžejní otázkou těchto úvah je: *Jaký trestní řád vlastně máme a jaký chceme?* Není-li totiž v dostatečném rozsahu popsán stav *de lege lata*, těžko lze seriózně uvažovat o stavu *de lege ferenda*. Asi by šlo říci, že současný

¹ Tento článek je výstupem z projektu Cooperatio – vědní oblast Law, který je řešen na Právnické fakultě Univerzity Karlovy.

² MULÁK, J. *Základní zásady trestního řízení a právo na spravedlivý proces*. Praha: Leges, 2019, s. 58 a násl.

³ Zřetelně novely trestních předpisů provedených zákonem č. 265/2001 Sb., č. 333/2020 Sb. a č. 220/2021 Sb.

a mnohokrát novelizovaný trestní řád je stále reprezentantem tzv. smíšeného (reformovaného, kontradiktorního) kontinentálního modelu trestního procesu. Někdy se uvádí, že jde o tzv. osvícený inkviziční model trestního procesu, ve kterém sice hraje dominantní roli zásada vyhledávací (zejména v přípravném řízení), ale trestní řízení před soudem nese významné prvky kontradiktornosti. Pro tento model trestního procesu⁴ je charakteristická doktrína právního státu, kdy stát je jinak etatistický, proaktivní, dogmatický, hierarchický a centralizovaný. Pohybujeme se v atmosféře důvěry ve státní orgány, chápání trestního procesu je zde veřejnoprávní. Pokud jde o roli obhajoby, tak ta vytváří právo na spravedlivý proces tím, že státní orgány kontroluje (enumerativnost veřejnoprávních pretenzí; postup *secundum et intra legem*).

II. VÝJIMEČNOST ZÁKLADNÍCH ZÁSAD TRESTNÍHO ŘÍZENÍ

Základní zásady trestního řízení v souladu s doktrínou označujeme jako vůdčí ideje českého trestního procesu, jimiž je ovládáno trestní řízení a činnost jeho orgánů, ale i jiných subjektů. Toto výjimečné, výsostné a unikátní postavení jim potom přiznává zákon. Význam základních zásad trestního řízení spatřujeme zejména v tom, že vymezují právní rámec, ve kterém bude probíhat trestní řízení. Základní zásady trestního řízení představují stěžejní ústavní limity trestního řízení, neboť převážná většina z nich představuje dílčí prvky práva na spravedlivý proces. Základní zásady trestního řízení jsou kategorie jak objektivního charakteru, neboť odrážejí zákonitosti ve společnosti, tak i subjektivního charakteru, protože jsou volním aktem státu.

1. K TZV. OBECNÝM FUNKCÍM ZÁKLADNÍCH ZÁSAD TRESTNÍHO ŘÍZENÍ

Z hlediska tématu základních zásad trestního řízení určitě nelze opomenout tzv. **obecné funkce základních zásad trestního řízení**, jimiž jsou – a tradičně se také uvádí – funkce poznávací (též kognitivní), interpretační (též výkladová), aplikační, zákonodárná (též normotvorná) a také kontrolní. Pokud jde o **poznávací funkci**, je potřeba vyjít z toho, že základní zásady tvoří základ, na kterém je vystavěno trestní řízení (trestní právo procesní). Bez důkladné znalosti základních zásad tudíž nelze náležitě pochopit ani smysl, účel, poslání trestního řízení jako celku, ani význam jednotlivých ustanovení. Základní zásady trestního řízení představují určitou svorníkovou synapsi mezi účelem trestního řízení a jednotlivými ustanoveními. Skrze základní zásady je také možné identifikovat, zda trestní řád vychází z kontinentálního, anglo-amerického či ze smíšeného modelu trestního řízení. Je to právě poznávací funkce základních zásad, která je předpokladem pro interpretační a aplikační funkci základních zásad (základní zásady jsou důležitá **interpretační a aplikační** vodítka). Svě místo má pochopitelně i ve vztahu k funkci zákonodárné.

⁴ TOMÁŠEK, M. Prorůstání adversárních a inkvizičních prvků při europeizaci trestního procesu. *Právník*. 2009, roč. 148, č. 5, s. 467–480.

Zákonodárná funkce nabývá na významu v době permanentní novelizace trestně-procesních předpisů. Z pohledu této funkce je podstatné dodržet základní pravidlo, že novelizace (přiměřeně též rekodifikace) nemá – pokud možno – zavádět instituty, které by byly výjimkami ze základních zásad určité normy. Za tímto účelem je třeba vždy zkoumat nově zaváděné instituty i z toho hlediska, nakolik jsou v souladu se základními zásadami normy, kterou novelizujeme (např. s § 2 tr. řádu). Jinak by se totiž mohlo stát, že by novelizace faktickou cestou zavedla nové základní zásady, a tím by změnila celý systém, který je vybudován k plnění určité funkce, přičemž je pak otázkou, jak by takto změněný systém svou funkci plnil a jak by se změnil i jeho další podsystémy a prvky.⁵ Určitý trend je přitom patrný u setrvalého oslabování zásady zjištění skutkového stavu bez důvodných pochybností (tzv. materiální pravdy) či u zásady legality.

Lze uvažovat i o **funkci kontrolní**, která se může projevovat ve dvou směrech. Jednak základní zásady mohou působit určité kontrolní indikátory právě v době permanentní novelizace (tím se tato funkce přibližuje funkci zákonodárné), jednak na základní zásady fungující jako určité referenční kritérium v rámci opravného řízení.⁶ Právě v obecných funkcích, které jsou rovněž jedním z důvodů pro jejich explicitní zakotvení, se koncentruje význam základních zásad trestního řízení. Od těchto obecných funkcí je potřeba odlišovat **tzv. specifické funkce**, tedy funkce jednotlivých základních zásad (např. funkcí zásady obžalovací je rozdělení procesních funkcí mezi obžalobu, obhajobu a soud).

2. K OTÁZCE EXPLICITNÍHO ZAKOTVENÍ ZÁKLADNÍCH ZÁSAD TRESTNÍHO ŘÍZENÍ

Zamýšlet se lze i nad otázkou, zda a proč je vhodné explicitně uvádět základní zásady trestního řízení v textu zákona.

Zmiňme nejprve **pět hlavních důvodů**, které by mohly svědčit v **neprospěch explicitního (výslovného) zakotvení**. Prvním z nich je to, že tu a tam panuje určitá „skepse“ o tom, zda je možné definičně přesně vystihnout obsah, dosah a rozsah aplikace konkrétní základní zásady. Jde totiž o to, že základní zásady trestního řízení jsou „*stručná vyjádření složitého obsahu*“. Druhým důvodem je skutečnost, že již dlouho je objektivní právo ovládáno tzv. ius-naturalistickým pojetím, což pro základní zásady trestního řízení znamená to, že jsou platné z důvodu jejich obsahu a není tak nutná jejich pozitivizace. Třetím důvodem je to, že pokud by žádné zásady explicitně definovány nebyly, byl by jistě snadnější legislativní proces a přejímání cizorodých prvků do zákona. Zákonodárci by totiž „odpadl“ úkol vypořádat se v důvodové zprávě s tím, jak moc nově zaváděný institut konvenuje či spíše nekonvenuje (a v takovém případě vysvětlit odchylku) dosud platným základním zásadám (např. zásadě materiální pravdy, zásadě presumpce nevinny). I přes tuto skutečnost však zákonodárce na takovou úvahu v důvodové zprávě mnohdy rezignuje, neboť se spokojí s tím, že „*navrhovaná právní úprava má potenciál zrychlit, zefektivnit a zjednodušit trestní řízení*“, což je mnohdy

⁵ CÍSAŘOVÁ, D. *Vybrané teoretické problémy československého socialistického trestního řízení*. Praha: Academia, 1984, s. 48.

⁶ MULÁK, c. d., s. 85 a násl.

alfou a omegou trestního řízení. K tomu dodejme, že zásada rychlosti není jedinou základní zásadou, přičemž je navíc otázkou, zda je vůbec základní zásadou (a není jen vlastností každého procesu). Čtvrtý důvod lze nalézt v tom, že výčet základních zásad není definitivní a zásady mohou vznikat a často i existují mimo „základně taxativní“ ustanovení § 2 tr. řádu (např. zásada *ne bis in idem* upravená v § 11 tr. řádu). Tento důvod je odvislý zejména od toho, jestli činíme ostrou hranici mezi „základními zásadami trestního řízení“ a jen „zásadami trestního řízení“, které nejsou „základními“ (v tomto směru se např. vymyká zásada spolupráce se zájmovými sdruženími občanů, která má díky existenci veřejnoprávní instituce – PMS ČR – jen velmi omezený význam). Konečně pátý důvod lze spatřovat ve schematickeém vztahu: účel trestního řízení – základní zásady trestního řízení – konkrétní právní úprava, která může zásadám konvenovat (konkrétní projevy základních zásad), případně je také popírat (výjimky ze základních zásad). I když základní zásady trestního řízení jsou určitým svorníkem mezi účelem trestního řízení a konkrétní právní úpravou, tedy panují zde určité zákonitosti (tj. změní-li se účel trestního řízení, kaskádovitě se změní i základní zásady trestního řízení a posléze i konkrétní právní úprava), tak mnohdy se tomuto schématu vymykají základní zásady trestního řízení, které zůstávají neměnné (nezávislé, imunní), ačkoliv se změnil účel trestního řízení i konkrétní právní úprava.

Na druhé straně lze předestřít **pět hlavních důvodů**, které naopak **hovoří pro explicitní zakotvení základních zásad**. Prvním důvodem je určitá legislativní tradice českého, resp. československého přístupu ohledně výslovného a koncentrovaného vyjádření základních zásad, kterou lze vysledovat již v trestním řádu z roku 1956,⁷ kterou převzal i trestní řád z roku 1961. Tehdejší zákonodárce považoval za možné a vhodné, aby základní zásady trestního řízení byly formulovány výslovně v koncentrované podobě. Základní zásady trestního řízení reflektovala i slovenská rekonfigurace trestního práva procesního v roce 2005. Druhým důvodem jsou tzv. obecné funkce základních zásad trestního řízení, které tyto funkce plní a kam řadíme funkci poznávací, interpretační, aplikační, zákonodárnou a kontrolní. Třetím důvodem je skutečnost, že mezinárodní úprava, např. Úmluva Rady Evropy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále též jen „Úmluva“)⁸ či Listina základních práv EU,⁹ nestačí, neboť je příliš obecná, benevolentní, stanoví jen minimální standard, na kterém panuje konsenzus. Důvod čtvrtý lze spatřovat v tom, že výslovné zakotvení základních zásad dále zvyšuje ochranu základních práv a svobod osob. Jde totiž o to, že základní zásady trestního řízení nejsou jen základem, na kterém je vybudována organizace trestního řízení a úprava činnosti jeho orgánů,¹⁰ ale především vymezují rámec, ve kterém má probíhat trestní řízení, a ve svém důsledku pak představují legální (zákonné) a legitimní (ospravedlnitelné) zásahy ze strany orgánů činných v trestním řízení do základních práv a svobod subjektů, zejména osob, vůči kterým se trestní řízení vede. Dále lze uvést, že definice základních zásad zvyšuje transparentnost trestního řízení a zvyšuje povědomost veřejnosti

⁷ Srov. § 2 zákona č. 64/1956 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád).

⁸ REPÍK, B. *Evropská úmluva o lidských právech a trestní právo*. Praha: Orac, 2002.

⁹ FENYK, J. Listina základních práv Evropské unie a trestní řízení. *Státní zastupitelství*. 2015, roč. 13, č. 2, s. 8–15.

¹⁰ JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo procesní*. Praha: Leges, 2022, s. 127.

o trestním řízení skrze výslovně definované základní zásady trestního řízení (trestně-politická funkce).

3. K OTÁZCE SYSTÉMOTVORNOSTI ZÁKLADNÍCH ZÁSAD TRESTNÍHO ŘÍZENÍ A AKTUÁLNÍM TRENDŮM

Pokud jde o **systém základních zásad**, je potřeba uvést, že se jím myslí nejen výčet základních zásad (taxativní/limitativní či příkladný/demonstrativní), ale především vztahy mezi jednotlivými základními zásadami.

Z hlediska vztahů mezi základními zásadami (a v důsledku jejich systémovosti) jde zejména o to, že základní zásady tvoří, resp. by měly tvořit **harmonickou soustavu**, což předpokládá mj. **podmíněnost** jednotlivých základních zásad. Jako typický příklad můžeme uvést fenomén odvození („*derivace*“) na příkladu zásady oficiality (§ 2 odst. 4 tr. řádu), která se v oblasti zahájení trestního řízení/stíhání projevuje jako tzv. zásada legality (§ 2 odst. 3 tr. řádu) a v oblasti dokazování jako zásada vyhledávací (§ 2 odst. 5 tr. řádu). Důsledkem zásady oficiality je i zásada rychlosti. Harmonickou soustavu může za určitých okolností tvořit i souběžné uplatnění zásady legality i zásady oportunity, tedy určitá výchozí kontrapozice se může proměnit v komplementaritu.

V souvislosti se základními zásadami je vhodné uvést **tři aktuální a do značné míry nekoordinované (nepropojené) trendy**. Z mého pohledu jde předně o formulování tzv. superzásad, tj. zásad, které jsou pojmově schopny v sobě koncentrovat více základních zásad (např. zásada rovnosti zbraní, zásada kontradiktornosti, zásada spravedlivého procesu). Druhým trendem je vytváření dalších zásad metodou odvozování [např. formulování pravidel vyplývajících z presumpce nevinny (*in dubio pro reo*, důkazní břemeno státního zástupce) jako samostatných zásad]. Třetím vysledovatelným trendem je určitá fragmentarizace a ostrakizace základních zásad trestního řízení, která se projevuje v aktuálním návrhu rekodifikace tím, že zpracovatelé návrhu důsledně projektovali klasifikaci základních zásad podle tzv. převažujícího obsahu¹¹ do textu zákona, která má ovšem pedagogický charakter. Nutno však podotknout, že vlivem a souběhem všech tří trendů se zatemňuje úvaha o demonstrativním či taxativním výčtu základních zásad trestního řízení.

4. K MOŽNÉ KLASIFIKACI ZÁKLADNÍCH ZÁSAD TRESTNÍHO ŘÍZENÍ

Ohledně **klasifikace základních zásad trestního řízení**, jako odvětvových a funkčních principech, můžeme uvažovat o mnohých děleních. Stranou pro tuto chvíli necháme nepodstatnou otázku o vztahu pojmů základních zásad trestního řízení a základních zásadách trestního práva procesního, kdy pro účely tohoto příspěvku lze uzavřít, že základní zásady trestního řízení spolu se zásadami organizačními (organizace justice a veřejné žaloby), které jsou však v několika ohledech propojené, tvoří základní zásady trestního práva procesního.

¹¹ K § 2 in: RŮŽEK, A. a kol. *Trestní řád. I. Díl*. Praha: Panorama: 1981; RŮŽEK, A. a kol. *Československé trestní řízení*. Praha: Panorama, 1982, s. 39.

Prvním možným a tradičně uváděným¹² dělením je dělení na zásady **obecné, mezdiověťvové a specifické** (vlastní jen trestnímu řízení – např. zásada procesní legality, zásada obžalovací). Optikou ústavního základu můžeme uvažovat o zásadách **s přímým ústavním rámcem** (např. zásada řádného zákonného procesu, zásada presumpce nevinny, zásada zajištění práva na obhajobu, zásada kontradiktornosti), **s odvozeným ústavním rámcem a bez ústavního rámce**. Vysledovat lze zásady, které se **kryjí s určitým (ústavním) subjektivním právem** (např. zásada zajištění práva na obhajobu; právo na kontradiktorní řízení; právo na projednání věci ve své mateřštině, právo na tlumočení a překlad; právo na projednání věci v přiměřené době = zásada rychlosti in *largo sensu*; právo na projednání věci veřejně), a zásady, které **nejsou charakterizovány ústavním subjektivním právem** (např. zásada rychlosti, zásada legality).

Problematické, avšak možné, je i členění na **zásady bezvýjimečné** (zásada řádného zákonného procesu) a **zásady připouštějící výjimky** (většina základních zásad), kdy problematičnost spočívá v tom, že základní zásady jsou právními principy a je pro ně charakteristické to, že se vzájemně poměrují (nikoliv to, že buď platí, nebo neplatí – jako právní pravidla) a jejich dosah mnohdy končí (např. pravomocný odsuzující rozsudek soudu vyvrací presumpci nevinny; limity práva na obhajobu končí tam, kde jednání naplňuje trestný čin či disciplinární delikt). Z hlediska vyjádření základních zásad můžeme uvažovat o **vnitrostátně-zákonné úrovni** (zásady vyjádřené na zákonné úrovni), **vnitrostátně-ústavní úrovni** (zásady vyjádřené v normách ústavního pořádku), **uniijní/evropské úrovni** (zásady vyjádřené v primárním či sekundárním právu Evropské unie, např. *Listina základních práv Evropské unie, různé směrnice*), **mezinárodní úrovni** (zásady vyjádřené v mezinárodních smlouvách, úmluvách či paktech, např. *Úmluva Rady Evropy o ochraně lidských práv a základních svobod*). Z hlediska českého pojetí můžeme hovořit o **zásadách vyjádřených v trestním řádu** a v **dalších trestně-procesních zákonech**, tedy v zákoně o soudnictví ve věcech mládeže, v zákoně o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim či v zákoně o mezinárodní justiční spolupráci ve věcech trestních, které případně modifikují základní zásady upravené v trestním řádu, případně stanoví zásady jiné. Zaměříme-li se konkrétně na trestní řád, jako hlavní trestně-procesní zákon, lze vysledovat **zásady vyjádřené v § 2 tr. řádu** (srov. název rubriky „Základní zásady trestního řízení“) a **zásady vyjádřené mimo § 2 tr. řádu** (např. zásada *ne bis in idem*, zásada dvojinstančnosti trestního řízení). V české i slovenské doktríně je pak silně zakořeněno dělení základních zásad podle tzv. převažujícího obsahu na **zásady obecné, zásady zahájení řízení, zásady dokazování, zásadu veřejnosti** (samostatně stojící) a **zásadu materiální pravdy** (samostatně stojící). Z hlediska stadií trestního řízení se nabízí klasifikace základních zásad na **zásady přípravného řízení** a **zásady řízení před soudem** (ev. zásady uplatňované v hlavním líčení, v jednotlivých opravných řízeních a v řízení vykonávacím).

¹² ŠÁMAL, P. – MUSIL, J. – KUČTA, J. a kol. *Trestní právo procesní*. Praha: C. H. Beck, 2013, s. 82.

III. OBECNĚ K VÝJIMKÁM ZE ZÁKLADNÍCH ZÁSAD TRESTNÍHO ŘÍZENÍ

Výše bylo uvedeno, že charakteristickou vlastností systému základních zásad je jejich vzájemné sepětí a působení (harmonická soustava, podmíněnost, provázanost). Uvážíme-li, že časová trvanlivost základních zásad je věčná či alespoň značná, kdy dosáhne zpravidla horizont několika staletí či alespoň desetiletí, nelze opomenout dynamičnost tohoto systému, která je permanentním společenským vývojem, tak současně i recentními vlivy a projevy integračních procesů (europeizace, internacionalizace) v oblasti trestního práva. Dostáváme se tedy k problematice výjimek ze základních zásad a jejich přípustnosti.

Otázce vztahu výjimek ze zásad a tzv. protizásad se věnoval V. Kratochvíl, který vyslovil myšlenku, že „každá protizásada je *eo ipso* výjimkou z určité zásady (a naopak), jejímž opozitem tato protizásada je“.¹³ S tímto tvrzením však lze souhlasit jen *cum grano salis*. Je sice pravdou, že ve většině případů bude možné např. všechny výjimky ze zásady ústnosti, bezprostřednosti, veřejnosti, oficiality, vyhledávací označit jako projevy zásady písemnosti, zprostředkovanosti, tajnosti, dispoziční, projednací, nicméně nebude to platit vždy oběma směry. Podle mého názoru to lze demonstrovat např. na zásadě legality, která je konstruována jako nikoliv bezvýjimečná (srov. též pramen výjimky) a kde patrně všechny výjimky z této zásady nelze automaticky zařadit i jako projevy protizásady – zásady oportunity.¹⁴ Uvedený případ s bezvýjimečnou zásadou legality souvisí s tím, jak chápeme zásadu oportunity (jestli jako vše, co není zásadou legality; jako vše, co pochází ze systému *common law*; jako každé diskreční oprávnění veřejného žalobce), a jaké ji přiřkneme přívrastky (pravá, nepravá; systémová, absolutní, relativní, pragmatická; pozitivní, negativní atd.). K uvedené lze pochopitelně relativizovat tím, že pro aplikační právní praxi nemá zásadnějšího významu odlišovat „výjimky ze zásady legality“ a „projevy principu oportunity“. Je však nabíledni, že někdy uváděný komplementární vztah mezi oportunitou a legalitou je totiž myslitelný v zásadě jen do té doby, dokud si – z povahy věci rigidní – zásada legality udrží vůdčí postavení a prvky zásady oportunity představují toliko výjimky z ní. Za situace, pokud by vůdčí zásadou byla oportunita a legalita působila jen doplňkově, by docházelo k jednoznačnému popření podstaty zásady legality.

K dosavadnímu vývoji dogmat je skeptický J. Fenyk, který konstatuje, že v současné době, kdy převládá duch právního pozitivismu, ryzího pragmatismu nad propracovanou teorií a právní filosofii, adversární a inkviziční dogmata rychle ztrácejí svůj původní význam a přes svou určitou rezistentnost jsou pozměňována, nahrazována jinými, či jednoduše odmítána bez diskuse či komentáře. V souvislosti s dogmaty hovoří o fenoménu „*mutace dogmat*“ a současně varuje, že nejhorší variantou by bylo, kdyby převážil určitý pragmatický přístup, který na vybudované a dlouho uznávané názory bere ohled

¹³ KRATOCHVÍL, V. Základní zásady trestního řízení / trestního práva procesního v roce 2016. In: JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo procesní – minulost a budoucnost*. Praha: Leges, 2016, s. 28.

¹⁴ CHMELÍK, J. a kol. *Trestní řízení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2014, s. 59.

pouze tehdy, když jsou v souladu s prosazovanou změnou.¹⁵ V aktuálním příspěvku ve vztahu k dohodě o vině a trestu poznamenává: „*České trestní řízení v § 2 tr. ř. tyto zásady přejímá a dotvrzuje jejich platnost. V posledních 30 letech byl ale vývoj českého trestního řízení velmi turbulentní. Od nabytí účinnosti trestního řádu bylo přijato více jak 100 novel kodexu a k tomu i 4 tzv. vedlejší trestní zákony [...] Lze bez výhrad říci, že text českého kodexu trestního práva procesního i po této smršti změn stále odráží ty základní zásady, na kterých byly kdysi založeny? Mám za to, že ani největší optimista na tuto otázku nemůže odpovědět zcela kladně. Zejména vlivy anglo-amerického trestního řízení (zvláště odklony, spolupracující obviněný, pravidla dokazování převzatá a dále přebíraná ze sporného řízení), to vše má na charakter trestního řízení vliv. [...] Kontinentální dogmatismus je postupně vytlačován anglo-americkou účelností a pragmatismem.*“¹⁶

Podle J. Jelínka ani základní zásady trestního řízení nejsou dogmatem, v zájmu řádného fungování procesu jsou možné, účelné a někdy i nutné výjimky ze základních zásad trestního řízení, a to včetně těch nejvýznamnějších.¹⁷ Obdobného názoru je i J. Záhora, podle kterého základní zásady trestního řízení nejsou neměnnými hodnotami, byť některé jsou historicky starší, jiné se vyvíjejí a doplňují na základě požadavků EÚLP.¹⁸ V obdobném duchu se vyjadřují V. Kratochvíl¹⁹ a J. Provazník, podle kterého byla charakteristickým rysem trestního řízení před rokem 1990 určitá „*koherence právní úpravy a jeho základních zásad*“,²⁰ zatímco signifikantním rysem po roce 1990 je „*koróze základních zásad*“.²¹

Platí však, že musí být zachován esenciální obsah základní zásady a podstata výjimky ze zásady, abychom si totiž „*nemuseli klást otázku, co je zásadou a co je výjimkou ze zásady*“,²² což je patrně zejména u zásady legality, která je sice vůdčí zásadou, nicméně rozsah výjimek z této zásady se neustále rozšiřuje a patrně se i rozšiřovat bude.²³ Jde tedy o to, kdy se určitá systémová kvantita (a s ní spojená kvalita) mění v kvalitu zcela jinou, ať již progresivní (pokrokovou), nebo naopak regresivní (úpadkovou). Jinak řečeno, základní zásady by měly přinejmenším převládat, nemají-li se obsahově vyprázdnit, tedy případné průlomky do základních zásad nesmí podstatným způsobem zasahovat do

¹⁵ FENYK, J. Zásady dokazování. In: ZÁHORA, J. a kol. *Dokazovanie v trestnom konaní*. Praha: Leges, 2013, s. 58.

¹⁶ FENYK, J. Dohoda o vině a trestu ve světle nebo stínu základních zásad českého trestního řízení. In: BENÁK, J. – FILIP, J. – ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Pocta Janu Svatoňovi k 70. narozeninám*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2022, s. 499.

¹⁷ JELÍNEK, J. Základní zásady trestního řízení – stále trauma české trestní legislativy. In: JELÍNEK, J. (ed.). *Základní zásady trestního řízení – vůdčí ideje českého trestního procesu*. Praha: Leges, 2016, s. 10.

¹⁸ ZÁHORA, J. Uplatňovanie zásady primeranosti a zdržanlivosti pri využívaní informačno-technických prostriedkov v trestnom konaní v Slovenskej republike. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2018, roč. 26, č. 1, s. 31.

¹⁹ KRATOCHVÍL, c. d., s. 35.

²⁰ PROVAZNÍK, J. Charakteristické rysy koncepce trestního řízení před rokem 1990. *Trestní právo*. 2018, roč. 22, č. 1, s. 5–12.

²¹ PROVAZNÍK, J. Charakteristické rysy koncepce trestního řízení po roce 1990. *Trestní právo*. 2018, roč. 22, č. 2, s. 18–34.

²² JELÍNEK, *Základní zásady trestního řízení*, ..., s. 10.

²³ JELÍNEK, J. Evropský veřejný žalobce v evropském prostoru. *Kriminalistika*. 2018, roč. 51, č. 1, s. 59–72.

hodnotové podstaty celého právního systému, vyjádřené právě „hlavními“ základními zásadami.

Zdá se tedy, že vedle dogmatického přístupu ohledně základních zásad platí i přístup pragmatický, kdy důvod lze spatřovat patrně ve filosofických odlišnostech kontinentálního a anglo-amerického práva, neboť kontinentální právo (doktrína právního státu) hledá odpověď na otázku: *Co je právo?*, zatímco anglo-americké právo (doktrína vlády práva) se ptá: *Jak funguje právo?*

IV. FORMULACE ZÁKLADNÍCH ZÁSAD TRESTNÍHO ŘÍZENÍ *DE LEGE LATA A DE LEGE FERENDA*

Zásada řádného zákonného procesu je aktuálně vyjádřena v § 2 odst. 1 tr. řádu („*Nikdo nemůže být stíhán jinak než ze zákonných důvodů a způsobem, který stanoví tento zákon.*“). V návrhu nového trestního řádu nalezneme obdobnou formulaci § 1 návrhu tr. řádu: („*Nikdo nemůže být stíhán jinak než ze zákonných důvodů a způsobem, který stanoví trestněprocesní zákon.*“). Formulacní odlišnosti lze spatřovat dvě – je jimi jiné pojmenování (nově jako „*zásada zákonnosti*“, ačkoli v nauce se pracuje s termíny jako „*zásada řádného zákonného procesu*“ či jako „*zásada stíhání jen ze zákonných důvodů*“) a rozšíření působnosti této zásady v dalších trestněprocesních zákonech, nejen v trestním řádu. Zásada řádného zákonného procesu vychází z ústavního principu enumerativnosti veřejnoprávních pretenzí a je procesním doplňkem hmotněprávní zásady *nullum crimen sine lege* jako *nullus processus criminalis sine lege*. S touto zásadou souvisí otázka přípustnosti analogie v trestním právu procesním, kde je **obecně přípustná**, avšak nebrání-li tomu povaha ustanovení (např. taxativní výčet) anebo mělo-li být analogií zasahováno do ústavním pořádkem zaručených práv a svobod. Hovoříme-li tedy o tzv. mezerách v právu, bude četnost použití analogie odvislá na míře podrobnosti a rozsahu trestního řádu a také na zvolené legislativní technice (např. preference taxativního výčtu).

Zásadu presumpce nevinu mimo její ústavní zakotvení nalezneme v § 2 odst. 2 tr. řádu („*Dokud pravomocným odsuzujícím rozsudkem soudu není vina vyslovena, nelze na toho, proti němuž se vede trestní řízení, hledět, jako by byl vinen.*“). I nový trestní řád s touto zásadou počítá v § 2 odst. 1 návrhu tr. řádu („*Každý, proti němuž je vedeno trestní řízení, je považován za neviného, pokud pravomocným odsuzujícím rozsudkem soudu nebyla jeho vina vyslovena.*“), přičemž výslovně zakotvuje pravidlo, že obviněný není povinen prokazovat žádnou skutečnost důležitou pro rozhodnutí (srov. § 2 odst. 2 návrhu tr. řádu: „*Ten, proti němuž se řízení vede, není povinen dokazovat svoji nevinu.*“) a pravidlo *in dubio pro reo* (srov. § 2 odst. 3 návrhu tr. řádu: „*Jsou-li po provedení všech důkazních prostředků a zhodnocení všech důkazů pochybnosti o jakékoli důležité skutečnosti z hlediska viny, je nutno rozhodnout ve prospěch obviněného.*“).

Konstatování, že realizace trestního práva významně zasahuje do práv jednotlivců, nemůže nikoho překvapit. Postup orgánů činných v trestním řízení by však měl co nejméně zasahovat do základních lidských práv a svobod, a to v kterékoli fázi řízení. Trestní řízení musí zajistit respektování osobnosti s normami ústavního pořádku

(Ústavou ČR, Listinou), popř. mezinárodními smlouvami zaručených základních práv osob, proti nimž se řízení vede, ale i dalších osob, které jsou na řízení nějakým způsobem zúčastněné. Nepřekvapí tedy ani to, že jak stávající právní úprava, tak i ta navrhovaná respektují **zásadu přiměřenosti a zdrženlivosti**. Proto tedy se stávající právní úprava (§ 2 odst. 4 tr. řádu) nijak podstatně neodchyluje od návrhu trestního řádu: „*Trestní věci se projednávají s plným šetřením práv a svobod zaručených Listinou základních práv a svobod a mezinárodními smlouvami o lidských právech a základních svobodách, jimiž je Česká republika vázána. Při provádění úkonů trestního řízení lze do těchto práv osob, jichž se takové úkony dotýkají, zasahovat jen v odůvodněných případech na základě zákona, v nezbytné míře pro zajištění účelu trestního řízení a s ohledem na povahu a závažnost činu, osobu, vůči níž úkon směřuje, jakož i závažnost zásahu do těchto práv.*“ (§ 3 odst. 1 návrhu). Zásadu přiměřenosti a zdrženlivosti je nicméně třeba chápat jako určitý korektiv, který ovšem z povahy věci nevyklučuje užití postupu podle trestního řádu, včetně použití donucovacích opatření (vůči obviněnému, případně vůči jiným osobám), ale který vyžaduje, aby takovýto postup byl odůvodněný, a to s ohledem na povahu a závažnost činu, dále osobu, vůči níž úkon směřuje, jakož i závažnost zásahu do jejích práv. Jak již bylo uvedeno výše, tak formulace této zásady vychází z jejího současného znění, které je však mírně modifikováno tak, aby byl akcentován princip subsidiarity a požadavek proporcionality, neboť „*le-li účelu sledovaného úkonem dosáhnout způsobem, který pro dotčenou osobu znamená méně závažný zásah do těchto práv, je třeba takový způsob použít přednostně*“ (§ 3 odst. 2 návrhu).

Zásada rychlosti řízení je určitou vlastností procesu, který je založen na zásadě oficiality. O zásadě rychlosti řízení můžeme uvažovat ve dvou ohledech či pojetích. Zatímco užší pojetí zásady rychlosti dovozuje zásadu rychlosti ze zásady oficiality („*mám-li povinnost postupovat, předpokládá se, že se tak bude činit také rychle*“), širší pojetí spojuje zásadu rychlosti s právem na projednání věci v přiměřené době (čl. 6 odst. 1 Úmluvy) či bez zbytečných průtahů (čl. 38 odst. 2 Listiny).²⁴ Podle stávající právní úpravy se „*trestní věci musí projednávat urychleně bez zbytečných průtahů; s největším urychlením projednávají zejména vazební věci a věci, ve kterých byl zajištěn majetek, je-li to zapotřebí vzhledem k hodnotě a povaze zajištěného majetku*“. Navrhovaná re-kodifikace počítá se zásadou rychlého projednání věci. Pokud jde o formulaci je situace taková: „*Trestní věci musí být projednávány urychleně v době přiměřené konkrétním okolnostem případu, zejména složitosti věci, požadavkům na provádění dokazování, jednání obviněného v průběhu řízení a povaze a závažnosti zajišťovacích úkonů směřujících vůči obviněnému.*“ Zákodárce se jistě v této souvislosti inspiroval hledisky judikatury ESLP, kdy lze ještě nějaké trestní řízení považovat za spravedlivé. Problém však je, že taková hlediska se z povahy věci mohou zkoumat až *ex post*, nikoliv průběžně. Proto se formulování těchto hledisek, jako něčeho apriorního, jeví jako nadbytečné.

Dá se říci, že nejtypičtější (nejcharakterističtější) základní zásadou je **zásada oficiality**, která je mj. projevem státoprávní ideje, že jen stát má monopol trestního stíhání. Tuto zásadu aktuálně nacházíme v § 2 odst. 4 věty první tr. řádu („*Jestliže tento zákon*

²⁴ GRIVNA, T. Zásada rychlosti v trestním řízení, právo na projednání věci v přiměřené lhůtě a některé důsledky jejich porušení. In: FENYK, J. (ed.). *Pocta Dagmar Císařové k 75. narozeninám*. Praha: Lexis Nexis CZ, 2007, s. 18.

nestanoví něco jiného, postupují orgány činné v trestním řízení z úřední povinnosti.“) a v prakticky nezměněné podobě s ní počítá i § 6 návrhu tr. řádu („*Jestliže trestněprocesní zákon nestanoví něco jiného, postupují orgány činné v trestním řízení z úřední povinnosti.*“). Orgány činné v trestním řízení jsou podle této zásady povinny postupovat v trestním řízení z úřední povinnosti, tj. nečekají na podněty či návrhy jednotlivých stran, nestanoví-li trestněprocesní zákon něco jiného (např. ve vztahu k zahájení opravných řízení, která lze zahájit pouze na základě podání opravných prostředků, ve vztahu k adheznímu řízení na aktivitě poškozeného, ve vztahu k zahájení stíhání určitého okruhu trestných činů vázaných na projev vůle poškozeného). Orgány činné v trestním řízení tedy musí z vlastní iniciativy činit veškeré kroky nezbytné pro naplnění účelu trestního řízení. Důsledkem zásady oficiality je i to, že orgány činné v trestním řízení spolu spolupracují.

Další základní zásadou je **zásada legality**, která je vyjádřena v § 2 odst. 3 tr. řádu („*Státní zástupce je povinen stíhat všechny trestné činy, o nichž se dozví, pokud zákon, přímo použitelný předpis Evropské unie nebo vyhlášená mezinárodní smlouva, kterou je Česká republika vázána, nestanoví jinak.*“). S tímto ustanovením počítá i návrh nového trestního řádu v § 2, byť nikoliv jako se zásadou, ale „jen“ jako s „*povinností stíhat všechny trestné činy*“ („*Státní zástupce je povinen stíhat všechny trestné činy, o nichž se dozví, pokud trestněprocesní zákon, přímo použitelný předpis Evropské unie nebo vyhlášená mezinárodní smlouva, kterou je Česká republika vázána, nestanoví jinak.*“). Jedná se pro trestní řízení o specifickou základní zásadu, která je odvozena od zásady oficiality. Konstruktivně jde o poměrně rigidní zásadu, která limituje diskreci státního zástupce z několika důvodů (rovnost všech před zákonem, respekt k dělbě moci ve státě, právní jistota, zájem na zjištění skutkového stavu bez důvodných pochybností, eliminace politického vlivu do průběhu trestního řízení či eliminace zneužití pravomoci ze strany orgánů veřejné moci). Na straně druhé nejde a v historickém pohledu nikdy nešlo o zásadu bezvýjimečnou, protože již samotné ustanovení připouští výjimky, které budou dány trestněprocesním zákonem, přímo použitelným předpisem EU či vyhlášenou mezinárodní smlouvou. Tradičně se uvádí, že jde o případy, kdy státní zástupce – jako ochránce veřejného zájmu – **stíhat nesmí** (např. z důvodu nepřípustnosti trestního stíhání; obligatorní důvody zastavení trestního stíhání), **stíhat může, ale nemusí**, resp. **zastavit trestní stíhání může, ale také nemusí** (fakultativní důvody trestního stíhání) a případy tzv. **dočasného odložení trestního stíhání**. Můžeme si pochopitelně klást i teoretickou otázku, zda všechny výjimky ze zásady legality jsou zároveň projevem – do značné míry kontrapoziční – zásady opportunity.

Z hlediska výjimek je asi nejproblematictější otázka důvodů fakultativního zastavení trestního stíhání (např. při stavu důkazní nouze).²⁵ Už jen z naznačeného problému je jasné, že „správné“ nastavení zásady legality a zásady opportunity je velmi obtížné v legislativní i aplikační rovině, neboť v sobě skýtá možnost zneužití trestního stíhání (ať už jeho zahájení, či jeho ukončení).²⁶

²⁵ GRÍVNA, T. – DVOŘÁK, M. Důvody fakultativního zastavení trestního stíhání ve světle základních zásad trestního řízení. In: ČENTĚŠ, J. – KURILOVSKÁ, L. (eds.). *Efektivnost' přípravého konania – súčasny stav a výzvy pro futuro*. Bratislava: Wolters Kluwer SR, 2022, s. 164–165.

²⁶ MULÁK, c. d., s. 175–181.

V souvislosti s dokazováním nelze opomenout **zásadu volného hodnocení důkazů**, která ideově vychází z nezávislosti soudů a soudců a která je opakem již dávno přežitě zákonné teorie průvodní (důkazní). Podle stávající úpravy totiž „*orgány činné v trestním řízení hodnotí důkazy podle svého vnitřního přesvědčení založeného na pečlivém uvážení všech okolností případu jednotlivě i v jejich souhrnu*“ (§ 2 odst. 6 tr. řádu), a jelikož se nová rekonstrukce trestního práva procesního neodchyluje od dosavadní koncepce materiálního hodnocení důkazů, počítá i návrh trestního řádu (§ e0 odst. 2 návrhu tr. řádu) i s tou zásadou, kterou upřesňuje, a to pokud jde demonstrativní výčet atributů, které se i nyní v rámci této zásady hodnotí: „*Orgány činné v trestním řízení v každé fázi řízení hodnotí důkazy podle svého vnitřního přesvědčení založeného na pečlivém uvážení všech okolností případu jednotlivě i v jejich souhrnu tak, aby dospěly k věcně správnému a spravedlivému rozhodnutí. Přitom hodnotí zejména jejich zákonnost, závažnost a věrohodnost.*“ Zásada volného hodnocení důkazů se uplatňuje ve všech stádiích trestního řízení a platí pro všechny orgány činné v trestním řízení. Je tedy otázkou, zda by neměla být zařazena do úvodu zákona. Orgány činné v trestním řízení hodnotí důkazy v průběhu celého dokazování (tj. jak v přípravném řízení, tak i v řízení před soudem), přičemž zvažují jejich závažnost (upotřebitelnost, relevanci), věrohodnost a pochopitelně zákonnost, což se v zákoně zdůrazňuje. V rámci závěrečného hodnocení pak je třeba důkazy hodnotit z hlediska jejich pravdivosti, tedy zda obsah provedeného důkazu jednotlivě i v souhrnu s ostatními důkazy je pravdivý. Cílem tohoto hodnocení je totiž dosáhnout rozhodnutí „*věcně správného a spravedlivého*“. Zásada volného (materiálního) hodnocení důkazů je jedním ze základních a zcela nezbytných předpokladů²⁷ pro naplnění a dosažení zásady materiální pravdy, tj. zjištění skutkového stavu bez důvodných pochybností.

Tím se dostáváme k **zásadě materiální pravdy**, tj. zjištění skutkového stavu bez důvodných pochybností. Tu nalezneme v § 2 odst. 5 tr. řádu, kdy: „*Orgány činné v trestním řízení postupují v souladu se svými právy a povinnostmi uvedenými v tomto zákoně a za součinnosti stran tak, aby byl zjištěn skutkový stav věci, o němž nejsou důvodné pochybnosti, a to v rozsahu, který je nezbytný pro jejich rozhodnutí...*“ V tomto směru se pak nevymyká ani formulace § 4 návrhu nového tr. řádu: „*Orgány činné v trestním řízení postupují v souladu se svými právy a povinnostmi uvedenými v trestněprocesním zákoně a za součinnosti stran tak, aby byl zjištěn skutkový stav věci, o němž nejsou důvodné pochybnosti, a to v rozsahu, který je nezbytný pro jejich rozhodnutí.*“

Se zásadou materiální pravdy, která postuluje tři zásadní požadavky (týkající se kvality skutkových zjištění, předmětu dokazování a rozsahu dokazování), organicky souvisí **zásada vyhledávací**, tedy možnost orgánu činného trestního řízení vyhledávat důkazy (jde o projev zásady oficiality pro oblast důkazního řízení). Ta s sebou nese dva základní problémy. Prvním z nich je to, kdo nese odpovědnost za zjišťování skutkového stavu, o kterém nejsou důvodné pochybnosti, specificky zda je soudce povinen, jen

²⁷ FENYK, J. Volné hodnocení důkazů, materiální pravda, vnitřní přesvědčení, praktická jistota a důvěra v úsudek soudce v českém trestním řízení. In: KALVODOVÁ, V. – FRYŠTÁK, M. – PROVAZNÍK, J. (eds.). *Trestní právo /státele/ v pohybu: pocta Vladimíru Kratochvílovi*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2018, s. 117–134.

oprávněn z vlastní iniciativy vyhledávat a provádět důkazy či je mu to v nějaké míře či zcela zapovězeno.

Podle stávající právní úpravy (§ 2 odst. 5 tr. řádu)²⁸ sice platí, že státní zástupce je povinen dokazovat vinu obžalovaného (má tak určité objektivní/materiální důkazní břemeno),²⁹ ale stejné ustanovení současně stanoví povinnost soudu, aby sám doplnil potřebné dokazování: „*V přípravném řízení orgány činné v trestním řízení objasňují způsobem uvedeným v tomto zákoně i bez návrhu stran stejně pečlivě okolnosti svědčící ve prospěch i v neprospěch osoby, proti níž se řízení vede. V řízení před soudem státní zástupce a obviněný mohou na podporu svých stanovisek navrhopvat a provádět důkazy. Státní zástupce je povinen dokazovat vinu obžalovaného. To nezabavuje soud povinnosti, aby sám doplnil dokazování v rozsahu potřebném pro své rozhodnutí.*“ Návrh nového trestního řádu, pokud jde o systematiku, se pokouší tento problém vyřešit předně grafickým oddělením, kdy sice „[v] přípravném řízení státní zástupce a policejní orgán objasňují způsobem uvedeným v trestněprocesním zákoně i bez návrhu stran stejně pečlivě okolnosti svědčící ve prospěch i v neprospěch osoby, proti níž se řízení vede“ (§ 7 odst. 1 návrhu), ale současně platí i to, že „[s]oud je povinen doplnit dokazování v rozsahu potřebném pro své rozhodnutí“ (§ 7 odst. 2 návrhu).

Podle zásady vyhledávací nese odpovědnost za zjištění skutkového stavu policejní orgán a státní zástupce a v konečném důsledku i soud. V souladu s touto zásadou orgány činné v předsoudním stadiu (přípravném řízení) zjišťují skutečnosti svědčící ve prospěch i v neprospěch osoby, proti níž se řízení vede. Soudu tak bude zachováno právo důkazní iniciativy, tj. právo provádět a připouštět důkazní prostředky *ex officio* nezávisle na návrzích a stanoviscích stran. Navrhování a předkládání pramenů důkazu a důkazních prostředků, ale i provádění důkazních prostředků, by nicméně mělo být především na stranách, o což se v minulosti pokusila i velká novela trestního řádu. Ne-skrývanou snahou návrhu je mj. i posílení kontradiktornosti trestního procesu a zvýšení procesní aktivity stran.³⁰ Lze tedy uzavřít k tomuto dílčímu problému, že návrh oproti stávající úpravě sice **výrazně posiluje roli stran při dokazování v řízení před soudem** (např. i skrze velmi problematické prvky koncentrace), avšak – v souladu se zásadou materiální pravdy – i nadále ponechává soudu povinnost doplnit dokazování v rozsahu potřebném pro své rozhodnutí. Druhým okruhem problémů, které jsou spojeny se zásadou vyhledávací (a zásadou materiální pravdy), jsou tzv. **konsenzuální způsob vyřízení trestních věcí**.

Jen těžko si lze představit řízení před soudem bez ústavně podmíněné **zásady veřejnosti**, byť i ona má své výjimky. Vždy však musí být zachováno to, že rozsudek je potřeba vyhlásit vždy veřejně, a to i tehdy, pokud byla veřejnost vyloučena. V této souvislosti lze upozornit na to, že připravovaná rekodifikace samostatně stanoví **zásadu neveřejnosti přípravného řízení**. To je pochopitelné, neboť přípravné řízení má být

²⁸ „*Orgány činné v trestním řízení postupují v souladu se svými právy a povinnostmi uvedenými v tomto zákoně a za součinnosti stran tak, aby byl zjištěn skutkový stav věci, o němž nejsou důvodné pochybnosti, a to v rozsahu, který je nezbytný pro jejich rozhodnutí. Doznání obviněného nezabavuje orgány činné v trestním řízení povinnosti přezkoumat všechny podstatné okolnosti případu.*“

²⁹ PELC, V. Důkazní břemeno v trestním řízení. In: JELÍNEK, J. a kol. *Dokazování v trestním řízení v kontextu práva na spravedlivý proces*. Praha: Leges, 2018, s. 115 a násl.

³⁰ MULÁK, c. d., s. 207 a násl., 273 a násl.

na rozdíl od řízení před soudem zásadně neveřejné s ohledem na potřebu chránit zájmy osob zúčastněných na trestním řízení před jejich difamací, „předčasným odsouzením“ a v případě obětí rovněž před sekundární viktimizací. Předčasná a nevhodná medializace případu vede k porušení zásady presumpce nevinny a k nevhodnému ovlivňování orgánů činných v trestním řízení, na které může být do určité míry vytvářen mediální tlak, aby věc posoudily určitým způsobem (typicky odsouzením, přestože věc může skončit i pravomocným zproštěním obžaloby).

Nepochybnými zásadami trestního řízení jsou **zásada ústnosti** (§ 2 odst. 11 tr. řádu), podle které „*jednání před soudy je ústní; důkaz výpověďmi svědků, znalců a obviněného se provádí zpravidla tak, že se tyto osoby vyslýchají*“, i **zásada bezprostřednosti** (§ 2 odst. 12 tr. řádu), podle které „*[p]ři rozhodování v hlavním líčení, jakož i ve veřejném, vazebním a neveřejném zasedání smí soud přihlídnout jen k těm důkazům, které byly při tomto jednání provedeny*“. Obě zásady mají mnoho společného (jedná se o zásady dokazování a o zásady, které jsou kritériem kontradiktorního soudního řízení), ale našli bychom i několik odlišujících prvků. Z tohoto pohledu může být zarážející, že navrhovaná právní úprava je spojuje do jednoho paragrafu o dvou odstavcích. Pokud jde o vlastní obsah ohledně zásady ústnosti, dochází k vypuštění dovětky, že důkaz výpověďmi osob se zpravidla provádí jejich výsledkem (srov. § 90 odst. 1 návrhu: „*Jednání před soudem je ústní.*“), a pokud jde o zásadu bezprostřednosti, tak zde naopak dochází k obohacení o prvek, který je aktuálně ze zásady bezprostřednosti dovozován, totiž, že soud důkazy opatřuje, pokud možno, z pramene co nejbližšího zjišťované skutečnosti (srov. § 90 odst. 2 návrhu: „*Nestanoví-li trestněprocesní zákon jinak, soud smí při rozhodování v hlavním nebo odvolacím líčení nebo veřejném, vazebním nebo neveřejném zasedání přihlídnout jen k tomu, co v něm bylo projednáno, a opírat se o důkazy vyplývající z důkazních prostředků, které v něm byly provedeny; důkazy opatřuje, pokud možno, z pramene co nejbližšího zjišťované skutečnosti.*“). Podstatné z hlediska zkoumaného tématu však je, jak budou v návrhu precizovány výjimky ze ústnosti (čtení protokolů z předchozí fáze trestního řízení) i ze zásady bezprostřednosti (nezměnitelnost rozhodujícího soudního tělesa),³¹ pokud jde o řízení před soudem (zejména hlavní líčení).³²

Je nepochybné, že úhelným kamenem trestního řízení je **zásada kontradiktornosti**. Podle rozhodovací praxe ESLP je k naplnění podmínky spravedlivého procesu v otázce kontradiktornosti řízení třeba, aby každá strana měla možnost předložit své důkazy a argumenty a též aby měla možnost vyjádřit se k důkazům protistrany. Zejména u svědeckých výpovědí je žádoucí, aby protistrana byla přítomna výsledku (resp. měla možnost být přítomna) a vyjádřila se k obsahu výpovědi.³³ Pojetí zásady kontradiktornosti je tedy v duchu ESLP širší,³⁴ a vztahuje se tedy nejen k řízení před soudem, ale je potřeba zajistit i určitou (a nezbytnou) kontradiktornost přípravného řízení. Pokud

³¹ Nález Ústavního soudu ze dne 22. 9. 2020, sp. zn. IV. ÚS 2565/19.

³² MULÁK, c. d., s. 254 a 256 a násl.

³³ KMEC, J. Princip kontradiktornosti jako jeden z aspektů práva na spravedlivý proces. In: VANDUCHOVÁ, M. – GRÍVNA, T. (eds.). *Rekodifikace trestního práva procesního: aktuální problémy*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2008, s. 56.

³⁴ PELC, V. Kontradiktornost – realita nebo chiméra českého trestního procesu? In: JELÍNEK, J. a kol. *Ochrana základních práv a svobod v trestním řízení*. Praha: Leges, 2020, s. 46–56.

by však došlo k výraznému posílení kontradiktornosti v přípravném řízení, fakticky se tím přenáší těžiště dokazování do tohoto stadia, a to vzdor deklarovanému cíli „řízení před soudem (hlavní líčení) jako těžiště dokazování“. Pojmové vymezení kontradiktornosti v právní vědě není jednoznačné, což je dáno zejména absencí legální definice a odlišným pohledem na možnosti jejího uplatnění v základních právních systémech (tj. adversárním a inkvizičním). Tato nejednotnost je také důsledkem rozdílného chápání funkcí této zásady (jako způsob hledání pravdy / právo stran na obhajobu / kritérium soudního procesu). Problém je v tom, že někteří teoretici kontradiktornost spojují výslovně s adversárním modelem trestního řízení, příp. ho od něj odvozují, resp. ho s ním dokonce ztotožňují. Takové přímočaré ztotožňování kontradiktornosti pouze s adversárním trestním procesem není správné, neboť se s kontradiktorností setkáme v obou základních systémech, protože postupným vzájemným ovlivňováním a přebíráním trestněprocesních institutů dochází ke sblížování těchto systémů.³⁵ Také kontinentální proces (původně ryze inkviziční) se totiž vyvinul v určitou kombinaci zásady vyšetřovací a zásady obžalovací (osvícená inkvizice), kde se uplatní i zásada kontradiktornosti. Je proto správně, že návrh rekodifikace počítá s explicitním vyjádřením **zásady kontradiktornosti** (§ 8 návrhu tr. řádu).³⁶

Dále je pozoruhodné, že návrh rekodifikace již nestanoví v úvodu kodexu zásadu zajištění práva na obhajobu (§ 2 odst. 13 tr. řádu) a zásadu zvláštního a šetrného přístupu k poškozenému (§ 2 odst. 15 tr. řádu), ale upravuje je až v textu návrhu zákona. Zarážející je to především v tom směru, že obviněný (a jeho právo na obhajobu) je stěžejní postavou trestního řízení a od pádu komunistického režimu neustále docházelo k posilování jeho práv (kontinuální pokus ke zrovnoprávnění se stranou obžaloby). Stejně tak je překvapivé, že vzdor posilování práv poškozeného, jehož výsledkem je i řada důležitých procesních práv (srov. adhezní řízení), explicitní definování zásady zvláštního a šetrného přístupu k poškozenému (§ 2 odst. 15 tr. řádu) a v neposlední řadě i zákon o obětech trestných činů, se tato zásada poněkud ztrácí v textu zákona.

V. ZÁVĚR

Rekodifikace trestního řádu je společensky závažným a dlouhodobě připravovaným projektem. Lze říci, že každá odpovědná rekodifikace musí začít od stanovení koncepce budoucí právní úpravy. V tomto směru plní stěžejní roli tzv. základní zásady trestního řízení a rovněž i úprava práv a povinností jednotlivých procesních subjektů. Je jistě právem každého zákonodárce, aby si vytkl východiska a principy nové právní úpravy. Na pozadí této koncepce však stojí seriózní debata o tom, jaký trestní řád máme, mít chceme, mít můžeme, mít musíme, případně mít nesmíme. Od toho se pak odvíjí nezbytnost celkové rekodifikace či parciální novelizace. Česká republika se aktuálně nachází ve stavu, kdy je sice připravován nový trestní řád, ale

³⁵ KRISTKOVÁ, A. Adversární, inkviziční a smíšený trestní proces – koncepce a širší souvislosti. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2013, roč. 21, č. 3, s. 370–379; TOMÁŠEK, c. d., s. 467 a násl.

³⁶ K tomu blíže PELC, V. Koncept kontradiktornosti v trestním řízení. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*. 2023, Vol. LXIX, č. 3, s. 7–20.

souběžně probíhají dílčí novelizace stávajícího trestního řádu. Zákonodárce by si měl uvědomit, že čím více a dále bude preferovat model novelizace, tím je méně pravděpodobné, že se jednou skutečně dočkáme nového trestního řádu (rekodifikace). Důvodem je to, že se novelizace inspirují v rekodifikaci, tím se však vyprazdňují argument o tom, že nový trestní řád bude skutečně nový. V této souvislosti postačí porovnat dva věcné záměry nového trestního řádu z let 2004 a 2008 se stávajícím stavem.

Je však žádoucí, aby se zákonodárce snažil respektovat určité historické tradice (a případný odklon náležitě vysvětlil v důvodové zprávě) a ústavní mantinely trestního řízení, kterými základní zásady mnohdy jsou. Základní zásady trestního řízení nelze brát ani jako dogmata, ale ani jako stigmata. Od základních zásad se pak odvinou jednotlivá ustanovení a jednotlivé instituty, které by měly být s nimi v souladu. Ukazuje se však, že základní zásady nejsou všespásné, navíc mnohdy působí nejen harmonicky, ale i kontrapozičně, a potřebujeme určité výjimky ze základních zásad, protože, jak se říká, „*potvrzují pravidlo*“. V otázce výjimek je vhodné, máme-li určitý katalog základních zásad trestního řízení, aby již samotný katalog, resp. již konkrétní zásada umožňovala odchylku a měla v sobě určité formální zmocnění k takové odchylce (např. formulací „*pokud zákon nestanoví jinak*“, „*není-li dále stanoveno jinak*“). Je však potřebné dodržet, jak počet výjimek (kvantitativní hledisko), tak i intenzitu průlomu výjimky (kvalitativní hledisko).

Tvůrce návrhu nového trestního řádu je možné za mnohé pochválit. V oblasti základních zásad například za to, že dochází k upřesnění jejich znění, v návrhu se reflektují i výše naznačené trendy, tzn. metodou odvozování, formulace tzv. super-zásad, reflektování i těch základních zásad, které mají ústavněprávní úroveň (např. zásada *ne bis in idem*), případně i formulace protizásad (zásada neveřejnosti přípravného řízení a zásada veřejnosti řízení soudního). Obsahově vzato je z hlediska tradice správné, že se držíme – nám vlastního – kontinentálnímu modelu, který mírně reformujeme. Je však otázkou, zda tato skromná ambice odpovídá zamýšlené rekodifikaci či spíše by stačila jen nějaká, byť rozsáhlejší novela trestního řádu.

Autor tohoto článku se však nemůže ubránit kritice zvolené systematiky základních zásad. Návrh nového trestního řádu totiž počítá s rozdělením základních zásad trestního řízení na obecné, přípravného řízení, dokazování, řízení před soudem a další. Zvolené řešení není koncepčně nové, neboť bylo zvažováno již v minulosti, přičemž ideově vychází z dělení A. Růžka podle tzv. převažujícího (nikoliv vylučného) obsahu, které má ovšem význam především toliko pedagogický.

K dokreslení nesprávnosti aktuálně navrženého řešení lze závěrem uvést tři konkrétní případy. Prvním případem je systematické zařazení zásady volného hodnocení důkazů. V publikované důvodové zprávě se sice dočteme, že tato zásada se „[...] *uplatňuje ve všech stadiích a že platí pro všechny orgány činné v trestním řízení*“, ale kupodivu již není zařazena mezi zásady obecné. V tomto ohledu je i problematické systematické zařazení zásady legality, slovy návrhu jen „*povinnost stíhat všechny trestné činy*“. Zásada legality přece nemá jen iniciační (stíhací) význam, ale též akuzační, kdy jejím projevem je mj. možnost státního zástupce podávat opravné prostředky (např. nejširší možnost odvolacího práva – podání odvolání v neprospekch obviněného; možnost podání dovolání

ze strany nejvyššího státního zástupce).³⁷ Podobně se lze ptát, proč mezi obecné zásady nejsou řazeny zásada zajištění práv na obhajobu a zásada zajištění práv poškozeného, resp. zvláštního a šetrného přístupu k poškozenému, tj. zásady týkající se stěžejních subjektů trestního řízení.

JUDr. Jiří Mulák, Ph.D.
Právnická fakulta Univerzity Karlovy
mulakj@prf.cuni.cz
ORCID: 0000-0003-3742-4651

³⁷ MULÁK, *c. d.*, s. 139 a násl.